

SOSYAL BİLGİLERDE KAVRAM ÖĞRETİMİ

Halil TOKCAN

 PEGEM
AKADEMI

Doç. Dr. Halil TOKCAN

Sosyal Bilgilerde Kavram Öğretimi

ISBN 978-605-318-355-6

Kitapta yer alan bölümlerin tüm sorumluluğu yazarına aittir.

© 2015, Pegem Akademi

Bu kitabın basım, yayın ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik, kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz.

Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır.

Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayinevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

I. Baskı: Aralık 2015, Ankara

Yayın-Proje: Neslihan Gürsoy

Dizgi-Grafik Tasarım: Didem Kestek

Kapak Tasarımı: Mehmet Gruşçu

Baskı: Vadi Grup Ciltevi A.Ş.

İvedik Organize Sanayi 28. Cadde 2284. Sokak No: 105

Yenimahalle/ANKARA

(0312-394 55 91)

Yayıncı Sertifika No: 14749

Matbaa Sertifika No: 26687

İletişim

Karanfil 2 Sokak No: 45 Kızılay / ANKARA

Yayınevi 0312 430 67 50 - 430 67 51

Yayınevi Belgeç: 0312 435 44 60

Dağıtım: 0312 434 54 24 - 434 54 08

Dağıtım Belgeç: 0312 431 37 38

Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60

internet: www.pegem.net

E-ileti: pegem@pegem.net

Doç. Dr. Halil TOKCAN

1977 yılında Ceyhan/Adana'da doğdu. 1999 yılında Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Coğrafya Eğitimi alanında lisans, 2002 yılında Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Coğrafya eğitiminde yüksek lisans ve 2007 yılında Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Sosyal Bilimler Eğitimi alanında doktorasını tamamladı.

Halil TOKCAN çalışma hayatına 2000 yılında Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Öğretmenliği Anabilim Dalında araştırma görevlisi olarak başladı. YÖK tarafından lisans üstü ve doktora eğitimini tamamlamak için 2001 yılında Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsünde görevlendirildi. 2007 yılında döndüğü Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesinde 2008 yılında yardımcı doçent, 2014 yılından itibaren ise doçent olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

Halil TOKCAN sosyal bilgiler eğitimi, coğrafya eğitimi, öğretim yöntem ve teknikleri, kavram öğretimi, eğitim tarihi gibi alanlarda çalışmalarını devam ettirmektedir. MEB Talim Terbiye Kurulu tarafından onaylı ders kitapları ve öğretim CD'leri hazırlamış, alanında ulusal ve uluslararası bir çok yayını bulunmakta; çeşitli ulusal ve uluslararası dergilerde hakemlik görevi yapmaktadır. Halil Tokcan evli ve iki çocuk babasıdır.

E-Posta: haliltokcan@gmail.com ; haliltokcan@yahoo.com

Canım annem Nazmiye ve babam Lutfullah Tokcan'a

ÖN SÖZ

Elinizdeki bu kitap Sosyal Bilgiler alanında kavram öğretimi konusunda hazırlanmış şu ana kadarki en detaylı eserdir. Eserin hazırlanmasında, yazarın yaklaşık yedi yıllık kavram öğretimi üzerine yaptığı çalışmalar ile sosyal bilgiler anabilim dalında yürüttüğü “Özel Öğretim Yöntemleri I-II” dersleri ve “Sosyal Bilgilerde Kavram Öğretimi” adındaki yüksek lisans dersinde kullandığı materyallerin geliştirilmesinin büyük etkisi olmuştur.

Eserin hazırlanmasında en büyük itici güç, alandaki büyük bir boşluğun fark edilmesi olmuştur. Ülkemizde “kavram öğretimi” ile ilgili yapılan araştırma, makale ve tezler incelendiğinde ağırlıklı olarak bunların fen bilimleri alanında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu nedenle bir çok eğitimci ve araştırmacı da “kavram öğretimi”ni sanki sadece fen bilimlerinin bir parçası gibi algılamaktadır. Hâlbuki kavram öğrenme birey dünyaya geldiğinde başlar ve yaş ilerledikçe daha karmaşık kavramlar öğrenilir. Bu nedenle kavram öğrenmenin, bilim dalı olmaz. Her disiplinin kendine özgü kavramları olduğundan her disiplinde kavram öğretimi önemli bir yer tutmaktadır.

Sosyal bilimler, ilköğretim kademesinde disiplinlerarası ve bütünleştirilmiş bir formal eğitim programı olarak ‘sosyal bilgiler’ şeklinde ele alınmaktadır. Sosyal bilgiler dersi içeriği, sosyal bilimler temel alınarak oluşturulduğundan kavramlar açısından oldukça zengindir. Sosyal bilgiler derslerinde öğrenciler tarih, coğrafya, antropoloji, sosyoloji, siyaset bilimi, ekonomi, psikoloji, sosyoloji, siyaset bilimi vb. ile ilgili birçok kavramla karşılaşmaktadır.

İlköğretim öğrencilerinin sosyal bilgilerle ilgili ilkeleri öğrenebilmeleri ve karşılıklarına çıkabilecek sosyal problemleri çözebilmeleri için temel kavramları çok iyi anlamaları gerekmektedir. Açıktır ki; coğrafi, sosyolojik, ekonomik, politik ve tarihsel dünyaya ait temel kavram bilgimiz olmadan, kim olduğumuzu ve yaşadığımız dünyanın ne olduğunu anlamamız büyük ölçüde sınırlandırılmış olacaktır. Özellikle ilköğretim kademesi kavram öğretimine temel teşkil ettiğinden sosyal bilgilere ait kavramların ilköğretim kademesinde önemle ele alınması gerekir. Ayrıca vurgulamak gerekir ki, sosyal bilimlere ait kavramların kullanılması, 2004 programına göre hazırlanan sosyal bilgiler programının vizyonlarından birini oluşturmakta ve programın genel hedeflerinde de üzerinde önemle durulmaktadır. Yenilenen sosyal bilgiler programında 3 temel boyut; kavram, beceri ve değer öğretimidir. Bu bakımdan belirlenen kavramların kazanılması çok önemlidir. Elinizdeki bu eserde sosyal bilgilerin yapısı gereği bir çok sosyal bilim dalına ait kavram öğretimi araçlarının örneklerine yer verilmiştir. Böylece eseri sadece sosyal bilgiler alanında değil tüm sosyal bilim alanlarındaki araştırmacı, öğretmen ve öğrenciler bir kaynak eser olarak kolaylıkla kullanabilir.

Kitabın 1. bölümünde Bilginin Yapısı: Olgu-Kavram-Genelleme; 2. bölümünde Kavramlar Özellikleri ve Sınıflaması; 3. bölümünde Kavram Öğrenme ve Kavram Öğrenme Stratejileri; 4. bölümünde Kavram Yanılgıları; 5. bölümünde Kavram Öğretim Teknikleri (kavram haritaları, örümcek harita, zincir kavram haritası, sınıflama haritası, akış çizgesi, zihin haritası, kavram ağı, balık kılıcı diyagramı, yapılandırılmış grid, tanılayıcı dallanmış ağaç, anlam çözümleme tablosu, kavram karikatürü, bilgi haritası, kavramsal değişim metni, kelime ilişkilendirme testi (kit), kavram bulmacası, iki aşamalı teşhis testi, üç aşamalı teşhis testi, tahmin et gözle açıkla, v diyagramları) hem kavramsal hem de örnekleriyle yer alırken; 6. bölümde, yani ekler bölümünde ise kavram öğretim tekniklerine ait yazar tarafından geliştirilen örnekler yer almaktadır. Bu örnekler sosyal bilgiler 4, 5, 6 ve 7. Sınıf programında yer alan kavramlar, kazanımlara uygun olarak geliştirilmiş olup, bu kavramların kavram öğretimi konusunda çalışma yapmak isteyen araştırmacı, öğretmen ve öğrencilere fikir vereceği umulmaktadır.

Eserin hazırlık aşamasında Türkiye’de kavram öğretimi konusunda yapılmış kitap, makale, tez, bildiri gibi bir çok yayın taranmış ve bunlardan faydalanılmıştır. Kitabın kaynakça kısmında da görüleceği gibi bunların bir çoğu fen bilimleri alanındadır. Sosyal bilimler ve sosyal bilgiler alanında yapılan çalışma çok azdır. Hatta bazı konularda hiçbir çalışma bulunmamaktadır. Sosyal bilim ve sosyal bilgilerdeki bu eksikliğin giderilmesinde bu eserin öncülük edeceği umulmaktadır. Araştırmacı sosyal bilgiler alanında kavram öğretimi konusunda kavram karikatürü, kelime ilişkilendirme testi gibi tekniklerin kullanılmasında hem kendi çalışmaları hem de öğrencilerine yaptırdığı yüksek lisans çalışmalarıyla öncülük etmeye çalışmıştır. Bir çok sosyal bilimci ve sosyal bilgiler eğitimcisi kavram öğretimi ve kavram teknikleri konusunda rahatlıkla çalışma yapabileceğini bu eserde görecektir. Eser, sadece sosyal bilimler değil fen bilimleri alanında çalışma yapacak araştırmacılara da hem kavramsal kısmı hem de örnekleriyle hizmet edecek bir eserdir. Bu nedenle fen bilimlerindeki araştırmacılar da eserden rahatlıkla faydalanabilir.

Eserin ekler kısmının hazırlanmasında Niğde Üniversitesi Sosyal Bilgiler öğretmenliği lisans ve yüksek lisans programı öğrencilerimin katkısı büyüktür, hepsine ayrı ayrı teşekkür ederim. Ayrıca yetişmemde büyük emekleri olan tüm hocalarıma da içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Ayrıca sonsuz teşekkürler, ailemin neşe kaynağı Göktuğ ve Duru’ya...

Doç. Dr. Halil TOKCAN

2015 Aralık

Niğde

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	v
-------------	---

1. BÖLÜM

Bilginin Yapısı: Olgu-Kavram-Genelleme

Olgu.....	3
Kavram.....	4
Genelleme.....	4

2. BÖLÜM

Kavramlar-Özellikleri ve Sınıflaması

Kavram Nedir?.....	7
Kavramların Özellikleri	10
Kavramların Sınıflandırılması	11

3. BÖLÜM

Kavram Öğrenme ve Kavram Öğrenme Stratejileri

Kavram Öğrenme.....	15
Kavram Öğrenme Aşamaları	17
KAVRAM ÖĞRENME STRATEJİLERİ	22
Martorella'nın Kavram Analizi Stratejisi.....	23
Klausmeir'in Kavram Oluşturma Modeli	23
Merrill-Tennyson Kavram Kazanımı Stratejisi	25
Hilde Tabá'nın Kavram Öğretimi Stratejisi.....	26
Joyce ve Weil'in Kavram Kazanımı Stratejisi.....	28
De Cecco Modeli.....	29

Rowntree Modeli.....	32
Stones' un Kavram Öğretimi Modeli.....	32
Kavram Öğretiminde Tanımlama Yöntemi.....	33
Michaelis ve Garcia' nın Kavram Öğretimi Stratejisi.....	35
Problem Çözme ve Araştırma-İnceleme Yoluyla Kavram Öğrenme.....	37
KAVRAM ÖĞRETİMİNDE İZLENEN TEMEL YAKLAŞIMLAR.....	38

4. BÖLÜM

Kavram Yanılgıları

Kavram Yanılgısı Nedir?.....	41
Kavram Yanılgılarının Genel Özellikleri.....	43
Kavram Yanılgılarının Oluşma Nedenleri ve Yanılgı Türleri.....	44
Kavram Yanılgılarını Düzeltme Yolları.....	46

5. BÖLÜM

Kavram Öğretim Teknikleri

KAVRAM HARİTALARI.....	49
Kavram Haritasının Ortaya Çıkışı ve Tanımı.....	49
Kavram Haritası Oluşturma.....	51
Kavram Haritalarının Dersin Değişik Düzeylerinde Değişik Amaçlarla Kullanılması.....	62
KAVRAM HARİTASI ÇEŞİTLERİ.....	68
Örümcek Harita.....	68
Zincir Kavram Haritası.....	68
Sınıflama Haritası.....	69
Akış Çizelgesi (Flow Charts).....	70
Hiyerarşik Kavram Haritası.....	71
ZİHİN HARİTASI.....	72
Zihin Haritasının Ortaya Çıkış Nedenleri.....	72
Zihin Haritası Nedir?.....	76

Zihin Haritasının Kullanım Alanları.....	90
Zihin Haritalarının Faydaları	92
KAVRAM AĞLARI.....	97
Kavram Ağlarının Hazırlanması	97
BALIK KILÇIĞI DİYAGRAMI	100
YAPILANDIRILMIŞ GRİD	104
Gridin Hazırlanması	104
TANILAYICI DALLANMIŞ AĞAÇ (TDA)	110
ANLAM ÇÖZÜMLEME TABLOLARI.....	114
KAVRAM KARİKATÜRLERİ.....	117
BİLGİ HARİTALARI.....	128
KAVRAMSAL DEĞİŞİM METİNLERİ	139
KELİME İLİŞKİLENDİRME TESTİ (KİT)	144
KAVRAM BULMACALARI.....	151
Bulmacanın Tarihi Gelişimi.....	151
Bulmaca Türleri	154
Bulmacaların Eğitimde Kullanımı	157
Bulmaca Örnekleri.....	161
İKİ AŞAMALI TEŞHİS TESTİ.....	166
Teşhis Testinin Geliştirilmesi.....	170
Teşhis Testlerinin Analizleri	171
İki Aşamalı Teşhis Testi Örnekleri.....	174
ÜÇ AŞAMALI TEŞHİS TESTİ.....	177
TAHMİN ET GÖZLE AÇIKLA	179
Tahmin Etme Aşaması.....	179
Gözleme Aşaması.....	179
Açıklama Aşaması.....	180
TGA Örnekleri	183
V DİYAGRAMLARI.....	190
V Diyagramının Oluşturulması	191
Neden V Şeklinde Bir Diyagram?	196
KAYNAKÇA	201

EKLER

Kavram Haritası Örnekleri.....	217
Örümcek Ağı Örnekleri	255
Zihin Haritası Örnekleri.....	271
Kavram Ağı Örnekleri	283
Balık Kılçığı Diyagramı Örnekleri	299
Yapılandırılmış Grid Örnekleri	317
Tanılayıcı Dallanmış Ağaç (TDA) Örnekleri	333
Anlam Çözümleme Tablosu (AÇT) Örnekleri	353
Kavram Karikatürü Örnekleri	373
Bilgi Haritası Örnekleri	393
Kavram Bulmacası Örnekleri	409

1. BÖLÜM

BİLGİNİN YAPISI: OLGU-KAVRAM-GENELLEME

Sosyal bilimler, ilköğretim kademesinde disiplinlerarası ve bütünleştirilmiş bir formal eğitim programı olarak 'sosyal bilgiler' şeklinde ele alınmaktadır. Sosyal bilgiler dersi içeriği, sosyal bilimler temel alınarak oluşturulduğundan kavramlar açısından oldukça zengindir. Şöyle ki, sosyal bilgiler derslerinde öğrenciler tarih, coğrafya, antropoloji, sosyoloji, siyaset bilimi, ekonomi, psikoloji, sosyoloji vb. ile ilgili birçok kavramla karşılaşmaktadır.

İlköğretim öğrencilerinin sosyal bilgilerle ilgili ilkeleri öğrenebilmeleri ve karşılıklarına çıkabilecek sosyal problemleri çözebilmeleri için temel kavramları çok iyi anlamaları gerekmektedir (Yazıcı, Samancı, 2003). Açık ki, coğrafi, sosyolojik, ekonomik, politik ve tarihsel dünyaya ait temel kavramlar bilgisi olmadan, kim olduğumuzu ve yaşadığımız dünyanın ne olduğunu anlamamız büyük ölçüde sınırlandırılmış olacaktır (Candan, 1998).

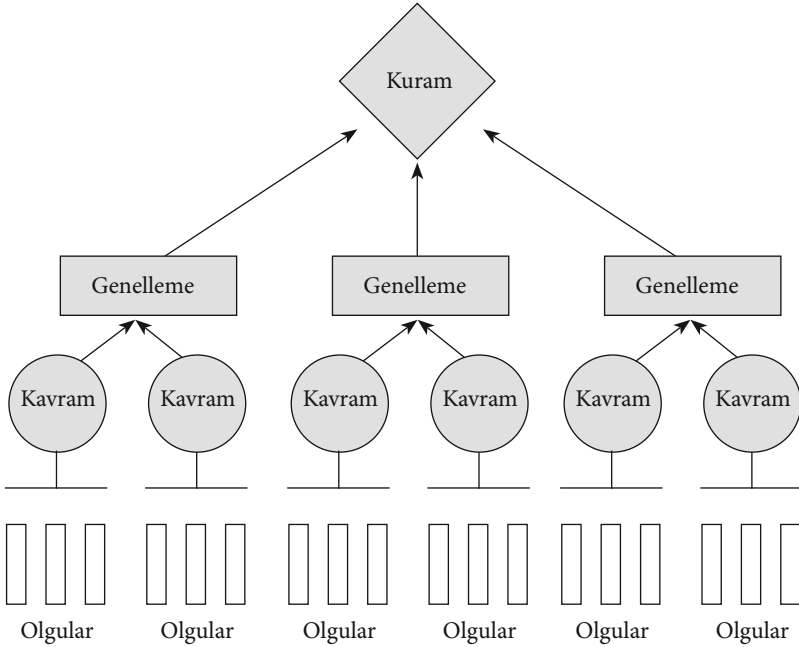
Özellikle ilköğretim kademesi kavram öğretimine temel teşkil ettiğinden sosyal bilgilere ait kavramların ilköğretim kademesinde önemle ele alınması gerekir. Ayrıca vurgulamak gerekir ki, sosyal bilimlere ait kavramların kullanılması, 2004 programına göre hazırlanan sosyal bilgiler programının vizyonlarından birini oluşturmakta ve programın genel hedeflerinde de üzerinde önemle durulmaktadır. Yenilenen sosyal bilgiler programında 3 temel boyut kavram, beceri ve değer öğretimidir. Bu bakımdan belirlenen kavramların kazanılması çok önemlidir.

Kavram öğretiminin daha iyi anlaşılması için öncelikle bilginin yapısının nasıl meydana geldiği, burada olgu-kavram ve genellemelerin yerinin iyi bilinmesi gerekir. Bu nedenle eserde öncelikle olgu-kavram-genelleme zinciri üzerinde durula-

çak, daha sonra kavram nedir? özellikleri, sınıflaması, kavram öğretimi ve kavran öğrenme stratejileri üzerinde durulacak bu kısımlardan sonra kavram yanılışı ve kavram öğretim teknikleri konusuna geçilecektir. Kitabın ekler kısmında ise kavram öğretim tekniklerine ait yazar tarafından geliştirilen ekler bulunmaktadır.

Sosyal Bilgiler Programı, bireyin kendinden yola çıkarak yaşadığı topluma ve dünyaya kabul edilebilir bir anlam yükleyebilmesinin yollarını belirlemeye çalışmaktadır. İnsan ya da kendine, hayata ve dünyaya verdiği anlamı “dil” aracılığıyla yapılandırır, ifade eder ve başkalarıyla yine dil ile paylaşır. Bu anlamın yapılandırılması, dört ana evreyi içermektedir. Bu evreler “olgu-kavram-genelleme ya da ilke-kuram” olarak belirlenebilirler. Sosyal hayatı oluşturan insan deneyimlerinin bütünlüğü, bu evrelerin tek başlarına ele alınmalarını engellemektedir. Sosyal Bilgiler Programında ne olgu, ne kavram, ne genelleme/ilke ve ne de kuram, tek başına ele alınmamaktadır. Denilebilir ki bu dört evre, dünyaya bakan insanın, ona bütüncül bir anlam verebilmesi yolunda sergilediği hiyerarşik zihinsel etkinliklerdir. Olgular, kavramlarla tanımlanmaya ihtiyaç duyarlar. Doğru belirlenen kavramlar genellemeler/ilkeler türetirler. İlkeler hayatın sürekliliği içinde anlamlı açıklayıcı yapılara dönüşerek kuramları oluştururlar (MEB, 2004:77).

Olgu-kavram-genelleme kuram ilişkisi Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1: Olgu-Kavram-Genelleme-Kuram İlişkisi (Doğanay, 2003:228).

Olgu

Kavramların tanımlanabilmesi, bu hiyerarşik yapı içindeki yerlerinin belirlenebilmesiyle ilişkilidir. Yani, kavramın tanımlanabilmesi için, önce olgunun tanımının yapılması gereklidir.

Olgular bilginin en somut ve izole edilmiş en küçük parçalarıdır. Dynneson ve Gross (1999:257) olguyu “bir durum ya da koşula bağlı olarak anlamı olan bilginin temel ögesi” şeklinde tanımlamışlardır. Gardner, Demirtaş ve Doğanay (1997) ise “doğal çevremizdeki olaylar, objeler, insanlar ve kolayca kanıtlanabilip, anlaşılıp, hakkında ortak karara varılabilen şeyler hakkındaki belirli veriler” olarak tanımlamışlardır (Aktaran, Doğanay, 2003:229).

Kısaca olgu herkes tarafından ortak ifade edilebilen bilginin küçük ve somut parçalarıdır. Aşağıda bazı olgu cümlelerine örnek verilmiştir.

Türkiye'nin başkenti Ankara'dır.

Türkiye Cumhuriyetinin ilk cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'tür.

Nüfusu en fazla olan ülke Çin Halk Cumhuriyeti'dir.

Dünya'nın en küçük kıtası Okyanusya'dır

Dünyanın en derin noktası Mariana Çukuru'dur.

Türkiye'nin 2014 yılında en fazla ihracat yaptığı ülke Almanya'dır.

Olgusal bilgilerin tek başına pek anlamları yoktur. Bir başka deyişle, olgusal bilgiler daha geniş bir kavram ya da düşünce bağlamında anlamlıdır. Örneğin Türkiye'nin başkentinin Ankara olduğu bilgisi tek başına bir anlam ifade etmez. Ancak bu bilgi başkent kavramı bağlamında anlamlıdır. Başkent kavramını bilmeyen bir çocuğun bu bilgiyi anlaması mümkün değildir. Böylece olgusal bilgilerle ilgili önemli bir gerçek ortaya çıkmaktadır. Oda olgusal bilgilerin tek başına öğretim amacı olmayacağıdır. Olgusal bilgiler, daha geniş ve soyut bir bağlamda, kavram ve genellemelerin oluşturulmasında yapı taşı görevi görürler. Olgular olmaksızın kavram ve genellemelerin öğrenilmesi mümkün değildir. Olgular kavram ve genellemelerin öğrenilmesinde ham veriler olarak kullanılırlar (Doğanay, 2003:229).

Olgusal bilgiler zamanla değişir. Örneğin olgusal bilgi sınıfında yer alan ülkelerin en fazla ihracat, ithalat yaptığı ülkeler; nüfus miktarları, milli gelirleri, ürettikleri tarım ürünleri gibi bilgiler sürekli değişir. Sosyal bilgiler dersinde pek çok olgusal bilgi yer alır. Savaşların tarihleri, yapılan antlaşmalar, ülkelerin nüfusları, yüzölçümleri, ihracat-ithalat değerleri, dağların yükseltisi, nehirlerin uzunluğu gibi. Doğanay (2003:229) ve Yel (2006:149) sosyal bilgiler öğretmenlerin ham veri niteliğindeki olgusal bilgilere yoğunlaştığını ve sınav sorularının doğrudan ezber/